

Edebî Eleştiri Dergisi

(Journal of Literary Criticism)

ISSN: 2602-4616

Cilt II, Sayı I, Nisan 2018

YÜKLENME TARİHİ: 22.02.2018 KABUL TARİHİ: 21.04.2018 YAYIN TARİHİ: 30.04.2018

Feyza BULUT

Arş. Gör. Dicle Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü
feyzaislamoglu@gmail.com
ORCID: [0000-0002-7642-610X](https://orcid.org/0000-0002-7642-610X)

‘METİNLERARASILIK’ KAVRAMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ*

THEORETICAL FRAMEWORK OF
‘INTERTEXTUALITY’ THEORY

ÖZ

Metinlerarasılık, varlığı çok eskilere dayanan fakat postmodern metinlerde yaygın kullanım alanı bulmuş bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Teorik anlamda Julia Kristeva tarafından 1960’lı yıllarda ortaya konmuş bir kuramdır. Bir metnin içinde yer alan diğer metinler şeklinde en geniş anlamda ifade edilebilen bu uygulama, araştırmacılara hem yazar, hem metin hem de okur boyutuyla inceleme imkânı sunar. Kavramın kronolojik geçmişi ve bu doğrultuda postmodern süreçteki gelişim çizgisi metinlerarasılık kavramının kavranmasında önem arz eden konulardandır. Ayrıca günümüzde artık birçok yazar tarafından kullanılan bu kavramın kullanım amacı da bir diğer tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada daha çok kavramın genel çerçevesi ve tarihsel gelişimine ışık tutulacak, metinlerarasılığın kullanılma amacı, yazar, metin ve okur ekseninde kazanımları irdelenecektir. **Anahtar Kelimeler:** Postmodernizm, metinlerarasılık, Julia Kristeva.

ABSTRACT

Intertextuality can be evaluated as a method that exist for many centuries but found extended usage area in postmodern texts. The theory has been revealed in 1960s by Julia Kristeva. The technic that is explained as the other texts in a text generally, presents an analyzing area for researchers from the point of writer, text and reader. Theory’s chronologic background and process in postmodern periodis among the important subjects in terms of comprehension of the Intertextuality theory. Besides, the aim of the theory’s usage that has been used by many writers nowadays is another exploration subject. In this study, it will be focused on the general features, historical process and aim of usage of the theory and also gain of the intertextuality as part of writer, text and reader will be investigated. **Keywords:** Postmodernism, intertextuality, Julia Kristeva.

*Bu makale, *Umberto Eco ve Orhan Pamuk’un Romanları Arasında Metinlerarasılık* adlı yüksek lisans tezinden geliştirilerek oluşturulmuştur.

GİRİŞ

Edebiyat terimlerinin kavram analizini yaparken kesin bir tanım ortaya koymak çoğu zaman zordur. Estetik beğeni, değer yargılarının farklılığı ve edebi söylemin estetik durumunun mutlak bir kanuna bağlı olmayışı edebî terimlerin çoğunlukla akla ilk gelen özellikleriyle bilinmesine neden olur. ‘Metinlerarasılık (*intertextuality*)’, bu tanım ve anlam güçlüğünü en çok hissettiren terimlerden biri olarak dikkat çekmektedir. *Bütüncül bir yapıya kavuşturulması amacıyla bir edebî metnin dokusuna hem edebiyat alanından hem de başka alanlardan metin parçalarının katılması*¹ şeklinde genel anlamda açıklaması yapılan metinlerarasılık, çerçevesi tam anlamıyla ortaya konmamış bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Kavram, ilk olarak 1965 yılında Fransız yazar Julia Kristeva tarafından ortaya konmuştur.² Temel düzeyde bakıldığında *herhangi bir görüngüye sahip iki metin arasında var olan ilişki, iletişim, koşutluk ve karşıtlık, geçişkenlik ve transfer durumlarını* konu alan metinlerarasılık, edebiyat teorisinde belli bir metin oluşturma ve okuma süreci olarak tasarlanan alt bir teori olarak düşünülmüştür. Yani kavramın ilk bakışta uyandırdığı izlenim ve işaret ettiği anlam alanı, metinler arasındaki ilişkiyi ifade etmek gibi kolay ve klişe bir yoruma bağlıyken, kavram geniş bir çerçevede tüm edebiyatı kapsayan ve metinle birlikte yazarı da ontolojik bir sürece katan üst düzlemde bir anlam alanına sahip olmuştur. Kuram üzerine araştırmalar yapan Graham Allen, çalışmalarında her şeyden önce kavramın bu anlamlandırma eksikliğinden bahseder.³ Allen’in bu görüşüne göndermede bulunan Yeliz Özay, kavramı anlamlandırmaya genel hatları ile destek olmuştur:

*Kavramın tarihsel olarak gelişimini ya da dönüşümünü izlemek, (...) bizi bir tanıma ya da belirli, sabit bir kullanım alanına götürmemektedir. Graham Allen, Intertextuality (Metinlerarasılık) adlı yapının “Giriş” bölümünde farklı eleştirmenler tarafından farklı biçimlerde yorumlanan “metinlerarasılık” kavramının günümüz edebiyat eleştirisinde temel kavramlardan biri olduğunu, ancak kavramın bu gidişle “hiçbir şey ifade etmeme tehlikesi” içinde olduğunu belirttikten sonra, kendi çalışmasının amacının da bir tanım yapmaktan çok (böyle bir çabanın başarısız olmaya mahkûm olduğunu belirtir) terimin tarihine dönmek ve böylelikle bugünkü kullanım ve uygulamalarının neden ve nasıl olduğunu hatırlamak olduğunu söyler.*⁴

Görüldüğü üzere metinlerarasılık ile ilgili teorik açıklamaların hem temel hem de ileri düzeyde yapılması, edebi metnin yorumlama safhasında ‘aşırı yorum’a maruz kalmaması açısından önem arz etmektedir. Metinlerarasılık kavramını ne alıntı veya gönderme adı altında basitleştirme yoluna gitmek ne de onu edebiyatın en temel

¹ Şükrü Haluk Akalın, (2011). *Türkçe Sözlük-metinlerarasılık* mad., Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları, s.1667.

² Bkz. Julia Kristeva, (1972). *Bachtin, das Wort der Dialog und der Roman*, Literaturwissenschaft und Linguistik, Frankfurt: Ergebnisse und Perspektiven, Bd.3, Athenäum.

³ Bkz. Graham Allen, (2000). *Intertextuality*, London and New York: Routledge, s.2.

⁴ Yeliz Özay, (2007). *Metinlerarası İlişkilerde Sözlü Yapıların Ve Sanatçıların Konumu Üzerine*, Milli Folklor, Yıl:19, Sayı: 75, s. 164.

bileşeni haline getirmek gerekir. 'Metinlerarası ilişki', dil ve düşünce beraberliğinin somut verisi olarak edebiyatın olmazsa olmaz yapılarından biridir.

Metinlerarasılık kavramının ve bu kavramın etrafında gelişen teorilerin Batı kökenli olduğu fikri somut delillere dayansa da, kavramın en ilkel ve temel bir özellik olan 'aktarma' düşüncesine yaslanıyor olması onu evrensel kılar. Yani metinlerarası/metinlerarasılık kavramları, henüz *Mikhail Bakhtin*, *Julia Kristeva*, *Michael Riffaterre*, *Gerard Genette*, *Laurent Jeny* gibi isimler bu konuda görüş belirtmemişken de uygulama alanı geniş ölçüde var olan edebiyat özneleri idiler. Bakhtin'in "*Herhangi bir söyleyen henüz gösterilemeyen nesnelere karşısında bir Âdem değildir ki ilk kez adlandırın*"⁵ şeklindeki ifadesine dayanarak metinler arasındaki alışveriş veya ilişkinin öteden beri var olduğu tezini savunmak, kavramın teorisyenlerince de reddedilmeyen bir husustur. Aynı şekilde Eagleton'un;

*"Anlam belirli bir gösterene iliştilmiş bir kavram değil, gösterenlerin potansiyel olarak sonsuz oyununun ürünüdür. (...) Gösterenler sürekli olarak gösterilenlere, gösterilenler ise gösterenlere dönüşürler ve hiçbir zaman kendisi de bir gösteren olmayan nihai bir gösterilene ulaşamazsınız."*⁶

şeklindeki söylemi de bu doğrultuda değerlendirilebilir. Dolayısıyla metinlerarasılık kavramının kökenine iki cepheden bakmakta yarar vardır: Kavramın teorisi oluşmadan önceki ve postmodern söylemle birlikte şekillenen kronolojik geçmişi.

1. METİNLERARASILIK KAVRAMININ KRONOLOJİK GEÇMİŞİ

'Metinlerarasılık' sözlü ve yazılı oluşumun ilk zamanından itibaren aktarım yolu zorunluluğu ile kullanım alanı bulmuştur. Sosyal öğrenme ilkesi başta olmak üzere psikolojik, sosyolojik süreçlerle de açıklanabilecek olan estetik davranışın aktarımı ve benzer söylemler oluşturma merakı canlılığını hep korumuştur. Bir başkasının ifadesini kendi ifadesine aktarma, onu kendi ifadesi içinde eritme veya ona orijinal olması istenen yeni bir şekil kazandırma arzusu, 'güzel' ifadesinin estetik derecelendirilmesiyle alakalı olduğu gibi çıkar sağlama, iddiasına işlerlik kazandırma ve diğer metne dayalı nedenlerden ötürü sürekli tercih edilmiştir. Metnin oluşum sürecinin özel bir etkileşim alanına ev sahipliği yapan sıra dışı niteliği dikkate alındığında, bir yazarın başka bir yazarın kullanımlarını kendi metnine transfer etmesi ve bu işlem sonucunda başka ve özgün bir metnin ortaya çıkması, edebiyat ürünlerinin sürekliliğini sağlamada önemli bir işleve sahip olmuştur. Dolayısıyla metinlerarasılık, edebiyat için üretim kaynağı haline gelmiştir, denilebilir.

Kavramın teorisinin oluşum sürecine bakıldığında 20. yüzyıldan bahsedilmekle birlikte, teorisi oluşmadan önceki sürecin oldukça eskiye dayandığını

⁵ Akt. Kubilay Aktulum, (1999). *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yay., s.28.

⁶ Terry Eagleton, (1990). *Edebiyat Kuramı* (Çev. Esen Tarım), İstanbul: Ayrıntı Yay., s.150.

söylemek mümkündür. Bu hususa dikkat çeken Ferhat Korkmaz, kuramı yalnızca postmodern sürecin ürünü olarak görmenin yanlışlığına vurgu yapar ve metinlerarası uygulamaların klasik edebiyattaki varlığından bahseder:

Türk ve dünya edebiyatında metinlerarası tekniğin yeni olduğunu öne sürmek ve bu tekniği sadece postmodern edebiyat kuramlarına özgü kılmak, edebiyat teorisi bağlamında pek çok soruna neden olabilmektedir. Çünkü iktibas, telmih, irâd-ı mesel ve tazmîn gibi klasik belâgat ilminin öne sürdüğü edebî kavramları bir tarafa bırakmak gelenek ile modern/modern sonrası arasındaki bütün bağları ortadan kaldırmak anlamına gelir. Burada ne bir anakronizme neden olmak ne de kavram kargaşasına sebebiyet vermek gibi bir amaç güdülmektedir.⁷

Farklı başlıklar altında postmodern öncesi dönemde de varlığından bahsedilen metinlerarasılığın kuramsal anlamda varlığı modern ve postmodern döneme tekabül etmektedir. Bilhassa postmodern dönemde geniş bir kullanım alanı bulan kuram, ondan sonra birçok araştırma ve inceleme metinlerine konu olma olanağı bulmuştur.

Rus biçimcilerinin öncülüğünü yaptığı, metin odaklı çözümlenme yöntemleriyle gelişen süreçte metinler arasında karşı konulmaz ve hem eşzamanlı hem de artzamanlı ilişkiler olduğu tezinden hareketle kolektif bir metin ortaklığı yapısı oluşturulur. Bu süreçte postmodern söylemin de bünyesine aldığı metinlerarasılık, edebiyat bilimi içerisinde özel bir alan haline gelir. Rus biçimcilerinin metni ele almada gösterdikleri titizlik ve metnin kendine dönüşlerindeki kararlılık, metinlerarasılığın konumunu daha da sağlamlaştırmıştır. Çünkü Rus biçimcileri metni sadece görünen ve bizce anlaşılan ilk anlam gösterenleri olarak görmeyip, metnin kendi içindeki bileşimleri ve ilk bakışta fark edilmeyen anlam tabakalarını ön plana çıkarmışlardır. ‘*Biçimciler, yapının içinde üst üste bulunan birçok düzlemin varlığını ayırt etmişlerdir; bu düzlemler, farklı töze sahip olmakla birlikte aralarında bağıntı bulunan işlevler sunarlar.*’⁸ Rus biçimcilerinin sanat eserini tek boyutlu bir yapısı olan ve sadece okurun belirli bir süreliğine muhatap olduğu doğrudan bir nesne olmaktan çıkarak özel ve uzmanlık gerektiren bir karmaşık ilişkiler ağı şeklinde sunması metinlerarasılığın önünü açmıştır. Sonrasında Bakhtin’in, kendi bağlamından geldiği ifade edilen her sözcüğün de aslında bir başkasının yorumuyla belirlenmiş farklı bir bağlamdan geldiğini belirtmesi⁹ Rus biçimcilerinin uğraşlarını bir adım öteye taşımıştır. Dolayısıyla metinlerarasılık, metnin iç dinamiklerini ve sonu olmayan anlam parçacıklarını bulmak adına önemli bir görev üstlenmiştir. Bu bağlamda Rus biçimciliği metinlerarasılığın en temel oluşumunda olumlu rol üstlenmiştir. Fakat bununla birlikte Rus biçimcilerinin metinleri analiz tekniği metinlerarası ilişkilerin saptanmasında zorlaştırıcı unsur

⁷ Ferhat Korkmaz, (2017). *Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma*, Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, Yıl:3, s.71-72.

⁸ Tzvetan Todorov, (2005). *Yazın Kuramı Rus Biçimcilerinin Metinleri* (Çev. M. Rifat-S. Rifat), Yapı Kredi Yay., İstanbul s.24-25.

⁹ Tzvetan Todorov, (2008). *Poetikaya Giriş* (Çev. Kaya Şahin), İstanbul: Metis Yay., s.58.

olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Rus biçimcilerinin aksine metinlerarasılık her şeyden önce alımlama estetiğinin bir ürünüdür. Bu yönü ile de kavramın Rus biçimcilerden uzak kaldığı söylenebilir.

Metinlerarasılık konusu üzerine yapılmış olan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde tartışma konusunun 'ne' sorusundan çok 'nasıl' sorusunun olduğu görülmektedir. Bakhtin ve Kristeva'dan günümüze değin çalışma yapan teorisyenler, metinlerarasılığın 'ilişki' eksenli bir yapıya sahip olduğunu kabul etmekle beraber bu ilişkinin hangi oranlarda ve hangi düzeyde olduğu konularında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Özellikle 'kaynak eleştirisi' eksenli yapılan mülahazalar tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Yani bir metnin oluşumunun arka planını meydana getiren süreçlerin toplamı olarak değerlendirilebilecek kaynak eleştirisinin, metinlerarasılıktan ne denli farklılaştığı sorusu henüz cevabını tam olarak bulmuş değildir. Sonuç itibarıyla 'adlandırma'nın, olgunun kendisinde var olanları değiştirmeye yetmeyeceği gerçeği göz önüne alındığında kaynak eleştirisi ile metinlerarasılık arasındaki ilişkinin farklılaşan yönlerini kesin bir biçimde tespit etmek gerekir ki ayrışma net olarak tanımlanabilsin. Ya da birinin ötekini kapsadığı tarzında nicel bir değerlendirme yapılmalı ki kavram tekrarının oluşturacağı karmaşa yaşanmasın. Bu husus ileride "*Metinlerarasılık Kavramının Algısal Problemleri*" başlığı altında etraflıca dile getirilecektir.

Ana hatlarıyla değerlendirildiğinde aslında kuralları önceden tam manasıyla öngörülmemiş olan bir anlaşmalar zincirine benzeyen metinlerarasılık, yazarlar ve metinler arasında ortak bir bağ oluşturur. Kimi zaman çok dar bir çerçevede iki üç yazar arasında kalan bu yapı kimi zaman da asırlar boyu devam eden bir sürekliliğe dönüşür. Antik Çağ metinlerindeki içeriğin günümüzde hâlâ kullanılıyor olması metnin oluşabilmesi için yeni-eski zorunluluğuna düşülmesinin gereksiz olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar metinde tasarruf sahibidir. Onun tasarrufları sonucunda metin bir takım denklemlerden oluşur. Bu denklemler kurulurken, sonucu yazarın malzemeyi toplamasından çok onu nasıl işlediği belirlemektedir. Yani her yazarın dilediği malzemeyi toplama yetisine sahip olduğu öngörülebilir; ancak toplanan malzemenin bir metin teşkil etmesi için gerçekleştirilen reaksiyonlar estetik duyarlık gerektirir. Böylece başka bir metin/yazar/kültür nesnesinden faydalanan/etkilenen yazarın yaptığı işin metinlerarasılık olarak adlandırılması bazı soruları da beraberinde getirir:

İlk olarak "*Neden?*" sorusu. Metinde başka metinlerden izlere yer vermenin gerekçesi nedir? Ya da böyle bir gerekçe sorgulanabilir mi? Metinlerarasılıktan söz ediliyorsa yazar bunu metnin değerini arttırmak için mi, metnin referanslarını güçlendirmek için mi yoksa böyle bir zorunluluğa düştüğü için mi yapıyor? Neden sorusu, metinlerarasılık kavramının dayanağının ipuçlarını vermesi açısından üzerinde durulması gereken bir noktadır. Çünkü bireyin başkasına ait olanı kendine katma arzusu, metinsel düzeyde gerçekleştirmeye düşkünlüğü, insan psikolojisinin ötekine karşı olan algısını yorumlamayı gerektirmektedir. Şu da var ki yazma eyleminin doğrulayıcısı olan okuma eylemi, aynı zamanda alınan her iletinin

bir başka şekilde dönüşebilirliğinin de yol açıcısıdır. Her yazılan metin okunma sürecine kendiliğinden girmektedir.¹⁰ Dolayısıyla okumanın her edimi başka bir yazma eylemine yol açabilmektedir. Etkilenmenin bu doğal sürecini Harold Bloom “Edebi etkilenmenin en büyük doğrusu bunun direnilemeyen bir endişe olmasıdır”¹¹ sözleri ile ifade eder. Bu bağlamda metinlerarası ilişki en temelde yazarın doyunluğa ulaşması için gerekli olmakla birlikte, aslında metnin olgunluğa erişmesi için de önemli olan doğal bir yöntemdir. Metnin son muhatabı olan okur ise okuduğu metinde bahsedilen bir diğer metnin varlığını saptadığında asıl amaç yerine gelmiş olacak ve metinlerarası ilişki kültürel doyunluk sunacaktır.

Bir diğer soru ise, “*Nasıl?*”. Bu soru en temelde kuramsal bilginin de çıkış noktasını oluşturmaktadır. Aslında teorik olarak uygulanması önceden planlanmayan veya belli bir zümreye ait olmayan metinlerarası ilişki, varlığını zaten kendinde devam ettiren bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu durumda yazarın başkasından alıntılacağı, devşirdiği, aşırıldığı, öykündüğü her malzeme metinlerarasılığın tabii birer unsuru olur. Öte yandan nasıl sorusu ile cevabını bulan asıl açmaz, metinlerarası ilişkinin hangi yöntemlerle ve ne şekilde yapıldığıdır. Bu kısım metinlerarası ilişkinin uygulama safhasını da oluşturmaktadır. *Metinlerarasılık, açık veya örtük göndermelerle, tekrarlama ve dönüşümlerle (parodi gibi)*¹² oluşturulabildiği gibi, doğrudan metnin veya yazarın ismini vererek yahut alıntılanarak da yapılabilir. Tamamen metnin yazarının keyfiyetinin belirlediği bu husus metinlerarası ilişkinin nasıl kurulacağı sorusunun yanıtını örneklere sevk eder.

Tartışılan diğer soru “**Zorunluluk mu?**” Neden ve nasıl’ı da içerisinde barındıran bu soru, kavramın edebiyat teorisindeki tartışmalı konumuna da işaret etmektedir. Metinlerarası ilişki, belli bir zorunluluktan dolayı mı literatüre girdiğinin cevabını bulmaya çalışarak edebiyat biliminde yer edinmeye çalışmıştır. Yani metinler arasında alışveriş yapmak, metinleri birbirine göndermek ve metinler arasında sıradan olmayan ciddi bir ilişki kurmak zorunluluk mudur? Kimilerinin saf ve arı sanat diye tabir ettiği başkasından olmayana meydana getirmek mümkün müdür? Eğer metinlerarasılık bir zorunluluksa ve süreklilik halinde kendisini devam ettiren bütünsel bir devrim ise, bu olguyu ayrı bir yere konumlandırmanın anlamı var mıdır? Bu soru bizi şu noktaya götürüyor: “Gök kubbede söylenmemiş söz yoktur” klişesinin ontolojik kökeni var mıdır yok mudur? Bu açıdan bakıldığında aslında her metnin az veya çok temel anlamıyla metinlerarasılık kılıfıyla tanışmak durumunda kalıyor. Muhlise Coşkun bu hususa şu ifadeleri ile dikkat çekmektedir:

‘Her metin doğası gereği başka metinlerle veya dış dünyadaki bildik olgularla ilişki içindedir. Bu bağlamda metinlerarasılık metnin kaçınılmazıdır ve o metnin

¹⁰ Akşit Göktürk yazılan metnin okunma amacına dönük olduğu hususunda şu ifadeleri kullanır: “Okunmak için yazmayan kimse var mıdır? Bütün yapıtlarını yakılmak üzere yazan Kafka da bilincindeydi bu gerçeğin.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşit Göktürk, (2010). *Okuma Uğraşı*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., s.16.

¹¹ Harold Bloom, (2008). *Etkilenme Endişesi*, İstanbul: Metis eleştiri, s.15.

¹² Meyer Howard Abrams, (1999). *A Glossary of Literary Terms*, USA: Seventh Edition, s.317.

*dokusudur.*¹³ O halde kaçınılmazlık tezi bir tür felsefi çıkarımın sonucudur. Nitekim metinlerarasılığın 'hiçbir şeyin mutlak ve özgün olmadığını ve her şeyin başka bir şeyle bağlantılı olduğunu' gösterdiğini belirten görüş de bu doğrultudadır.¹⁴ Öte yandan, metnin metinselliğini arttırdığı düşüncesini taşıyan ifade de metinlerarasılığın gerekliliğine işaret eder:

*'Metne metinsellik özelliği kazandıran en önemli olgulardan bir tanesi de metnin diğer metinlerle olan ilişkisidir. Çünkü hiçbir metin başka metinlerden yalıtılmış bir biçimde üretilmez; tek başına bir varlık değildir ve diğer metinlerden bağımsız okunamaz.'*¹⁵

Metinler arasındaki ilişkinin yukarıdaki ifadeler de hesaba katıldığında çok değişken bir yörünge çizdiği söylenebilir. Metinler arasındaki ilişkinin salt 'metinler arasında ilişki' değil de 'metinlerarasılık' olarak nitelendirilmesi, teorinin, metinlerin ilk oluşum sürecine kadar gitmesini zorunlu kılar. Yani metinler arasındaki sıradan bir süreçten metinlerarasılık boyutuna geline nokta kadar 'metin aktarımlarının sınır tespiti ölçüleri'nin ne tür bir algı değişikliğine uğradığının belirlenmesi gerekir. Öyle ki önceki dönemlerde daha az bir boyutta alıntı uygulayan metin *bricolaj* olarak nitelendirilebiliyor. Form değişikliğiyle beraber algı değişikliğinin de farklılaşması dikkat çeken bir diğer husustur. Yani postmodernist söylemin hem eser üretimi hem de eleştirel söylemde popülaritesini gitgide artırması artık metin aktarımı algısının baştan aşağıya değişmesine ve önceden farklı bir gözle bakılan aktarım işleminin estetik değerlere dönüşmesine zemin hazırlamaya başladığı söylenebilir.

Metinlerarası sürecin etkin rol oynadığı metin üretiminde 'doğurgan metin'lerin ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Yani metinler arasındaki alışverişin ve ilişkiyel bağlayıcılığın yaygın olduğu bir ortamda dönüşüm geçiren her yeni eser bir sonraki eserin üretimi için bir ön hazırlayıcı işlevini üstlenir. Bununla birlikte geride kalan her metin ise kendisinden yararlanılması gereken kaynak metin sırasına geçer. Böyle bir bağintıda eski, yeni ve sonrakinin zincirleme aktarımından oluşan bir metin zinciri meydana gelir. Metinler arasındaki bu döngüyü Kristeva, *aslında her metin bir diğer metinden doğar*¹⁶ sözüyle açıklar. Aktulum'un da değindiği gibi metinlerarası ilişki, eskimeye ve unutulmaya yüz tutan metinleri yeniden oluşturma ve onlara hayat verme gibi çok önemli bir görev de üstlenir.¹⁷ Bir bakıma geçmişe dair izleklerin ve daha genel bir ifade ile edebi malzemenin bugüne getirilmesi görevini metinlerarası ilişki yürütmektedir. Bu ilişkiyi yönetenlerse yazdıkları metinlerle bu sürece katkı sunan ve açık uçlu metinler oluşturan yazarlardır.

¹³ Muhlise Coşkun Ögeyik, (2008). *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*, Ankara: Anı Yay., s.6.

¹⁴ Ahmet Cevzici, (2010). *Felsefe Sözlüğü*, (Metinlerarasılık mad.) İstanbul: Paradigma Yay., s.1099.

¹⁵ Robert Alain de Beaugrande und Wolfgang Ulrich Dressler, (1981). *Einführung in die Textlinguistik*, Germany: Niemeyer, s.182.

¹⁶ Meyer Howard Abrams, (1999). *A Glossart of Literary Terms*, USA: Seventh Edition, s.317.

¹⁷ Kubilay Aktulum, (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*, Konya: Çizgi Kitabevi, s.202.

‘Metinlerarası ilişkinin farkında olunması’, metinlerarasılık kuramının önemli başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu noktada metnin ‘okur’una dair bir alt parantez açmak gerekiyor. Çünkü metnin muhatabı ve ilk amacı olarak görünen okur, ‘farkındalığı fark eden’ özne konumundadır. Michael Riffaterre’nin alımlama estetiği ile öngördüğü okur merkezli ilişki saptama esasına göre, ‘bir yapıt ile ondan önce ve/ya ondan sonra gelen yapıtlar arasındaki ilişkiyi okur kavrar’¹⁸ Dolayısıyla metinlerarası ilişkilerin kavranabilmesi için okur önemli bir belirleyici olarak görülmelidir. Her ne kadar Michael Riffaterre kadar açık ve net olmasa da diğer kuramcılar da ister istemez okuru belli bir merkeze yerleştirmek durumunda kalmışlardır. En azından açık olmayan tüm örtük ve gizli anıştırma, gönderme, aktarmalarda okurun belli bir etkinliği söz konusudur. Okurun istemsiz olduğu ve aktif rol almadığı bir okuma uğraşı, karmaşık durumdaki ilişkileri çözmeye yetmez. Okur bununla birlikte önceden bir hazır bulunuşluk içerisinde de olmalıdır. Çünkü algıda seçiciliğin de metin okuma süreçlerinde etkili olduğu düşünüldüğünde, okuduğu bir metnin göndermelerini anlama potansiyeline önceden sahip olmayan bir okurun, o metni sanki tamamen metnin yazarının öz kaynaklarından süzölmüş gibi görmesi ve böylece metinlerarası ilişkileri göz ardı etmesi olasıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse okur, metinlerarası ilişki tespitinin merkezinde yer alır. Farklı metinler arasında bir tat alma oyunu olan metinlerarasılığı daha çok kavrayacak olan da iki metni okumuş olan okurdur.¹⁹

Metin ve okur arasındaki bu asli bağ, metinlerarası ilişkinin en belirleyici ve somut göstergesidir. Bu gösterge yazarın farklı amaç ve şekillerde kurduğu ilişkinin çözüm noktasıdır. Kurmaca metinlerde ve özellikle de romanda metinler arasında ilişki kurma süreci iki şekilde olmaktadır:

- 1- Kolektif bilinçten gelen veya planlanmamış metinlerarasılık,
- 2- Bilinçli ve amaca yönelik oluşturulmuş metinlerarasılık

Kolektif bilinçten gelen metinlerarası ilişki, yazarların neredeyse tamamını kapsayan bir yazım sürecidir. Metin yazarı her şeyden evvel bir okur olarak birçok metni bilinçaltına almış kimsedir. Bu doğrultuda, kimi zaman bilinçaltının dışavurumu, kimi zamanda takdir ve hayranlık neticesi olarak yazılmış metin okunmuş olan metnin izlerini taşır. Bu izler araştırmacıyı metinlerarası ilişkilere götürse de esasen bu planlanmış bir metinlerarasılık değildir. Yalnızca yazarın okuma ardaınının metnine yansımalarıdır. Örneğin dedektif hikâyelerini okuyan bir yazarın metninde Agatha Christie izlerini görmek oldukça muhtemeldir. Çünkü polisiye üstdilinin etkisinde kalmıştır.

Bir diğer metinlerarası ilişki kurma süreci ise bilinçli ve amaca yönelik olandır. Burada yazar, oluşturduğu metnine çeşitli amaçlarla bir diğer metni dâhil

¹⁸ Aktulum,(1999). s.60.

¹⁹ Hüseyin Arak, (2012). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi: Komparistğin El Kitabı*, Ankara: Hacettepe Yay., s.48.

eder. Bunu yaparken, kimi zaman metnin adını doğrudan ifade eder, kimi zaman yazarın. Kimi zaman ise yalnızca metne göndermede bulunur ve metnin-yazarın tespitini okura bırakır. *Anıştırma, gönderme, parodi* gibi metinlerarası ilişkilerin alt başlıkları bu göndermelerin ne şekilde yapıldığını açıklar. Söz konusu ikincil metin yazarın bilerek metnine kattığı, amaca yönelik bir metinlerarası ilişki nesnesi pozisyonundadır.

2. KULLANILMA AMACINA GÖRE METİNLERARASILIK

Daha önce de ifade edildiği gibi metinlerarası ilişkiyi sınırları tam anlamıyla belirlenmiş bir kalıba sokma imkânı yoktur. Yani hemen her metinde az veya çok bu olguya rastlanmaktadır. Ancak kimi metinlerde metinlerarası ilişki yazar tarafından kasıtlı bir şekilde öngörülmemiştir. Söz gelimi herhangi bir polisiye romanı oluşturan anlatıcı, o türün jargonu ile söz söyleme zorunluluğuna düştüğünde ister istemez öteki ve önceki metinlerin kalıplarından faydalanmış olacaktır. Ya da en zayıf ihtimalle olay örgüsünü oluştururken polisiye roman türünün dilini benimseyecektir. Yine aynı şekilde ıssız bir adaya düşme hikâyesinin dile getirildiği anlatıların çoğunda İbn Tufeyl veya Daniel Defoe'nin izlerinin görülmesi şaşırtıcı olmayacaktır.²⁰ Sadece edebi metinlerde ve söylemlerde değil, diğer yazılı ve sözlü alanlarda da bu zorunlu etki fark edilebilir. Yani daha önceki öğrenme kalıplarımızdan ve toplumsal belleğin kalıplarından hafızamıza yansıyan birçok ifadeyi günlük konuşmalarımızda olduğu gibi diğer yazınsal aktarımlarda da görmek mümkündür.

Burada dikkatleri çekmek gereken bir husus, *metinlerarasılık* ve *etkileşim* arasındaki nüanstır. Bahsi edilen okunan metinlerden bir jargona sahip olmak aslında bir metinlerarası ilişki kurma değil, etkileşimdir. Okunan veya araştırılan konu yazarları, oluşturulacak olan yazının temelinde hissedilir. Gelenekselleşmiş/klasikleşmiş kimi metinlere benzerlik ise kaçınılmaz olmuştur. Burada değerlendirme yaparken metin içinde bir diğer metnin varlığı nesnel biçimde varsa dahi, bunu kolektif bilinçten gelen, yani planlanmamış metinlerarasılık olarak nitelendirmek yerinde bir tespit olacaktır.

Metinlerarası ilişkinin istemli olduğu bu yapıda, göndermeler, alıntılar ve diğer metinlerarası işlemler çoğunlukla belli bir amaca yöneliktir ve metnin başka bir formda daha doğru bir ifadeyle yeni bir bağlamda oluşabilmesi için gereklidir. Örneğin bir şairin diğer bir şairin şiirine nazire yazması veya onun şiirinin parodisini yapması metinlerarası ilişkiye dâhil olmakla birlikte büyük ölçüde planlı bir süreç içermektedir. Yine aynı şekilde roman anlatıcısının metnini oluşturmak için kaynak taramasına girişmesi, bilgi ve belge toplaması ve bu doğrultuda metnini

²⁰ Hayy bin Yakzan adlı eseri ile ıssız bir adada tek başına büyüyen bir insanı anlatan İbn Tufeyl önemli bir Arap mütefekfiri ve edebiyatçısıdır. Başta Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe adlı eseri olmak üzere Batı dünyasında birçok isme kaynaklık ettiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, (2005). 'İbn-i Tufeyl' *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, Cilt 20, s.418-425.

oluşturduğunu ifade etmesi de aynı amaca dönüktür. Bilinçli ve amaca dönük olarak yapılan metinsel aktarımların en dikkat çeken yönü kuramsal çerçeveye uygunluk sağlamada diğerlerine göre daha açık ve anlaşılır olmalarıdır.

3. METİNLERARASILIĞIN METNE KAZANDIRDIKLARI

Hem kuramsal boyutuyla hem de algısal boyutuyla pek çok tartışmanın barınağı olan ve edebiyat dünyasında önemini kaybetmeyen metinlerarasılığın metne kazandırdıkları somut olarak gösterilirse, bu aktarım yönteminin bir klişe olmaktan çok, edebi sürekliliği ve kaliteyi sağlama açısından önemli bir yol olarak izlenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkar. Çünkü bir metin oluşturma süreci olan metinlerarası ilişki süreci, her şeyden çok metnin kendine ve onun zorunlu muhataplarına dönüktür. Yapılan her aktarım yazarın iradesinden yola çıkan ama aynı zamanda onun iradesinin de dışına çıkarak okura yönelen bir zincir oluşturmaktadır. Bu döngünün kendisi aynı zamanda metinlerarasılığın tüm kuramsal tartışmalarının alt yapısını oluşturmaktadır.

Geçmişten günümüze farklı bağlamlarda ve değişken koşulların belirlediği statülerde varlığını devam ettiren metinlerarası ilişkinin, alanın uzmanlarından Michael Worton ve Judith Still tarafından iki ana eksen ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi metnin sabit ve dışı kapalı bir sistem olmayıp, yazarının da her şeyden önce bir okur olması münasebetiyle canlı ve etkileşim halinde bir mekanizma olması hususudur. Bu nedenle bilinçli yada bilinçsiz yazarın diğer metinleri metne dâhil edeceği gerçeği söz konusudur. Metinlerarasılığın bahsi edilen ikinci boyutu ise yazarın ürünü olan metnin barındırdığı ikincil metinleri muhatap olan okurun eski okumalarından hareketle tespit etmesidir.²¹

Worton ve Still’in işaret ettiği iki ana eksen olan yazar ve okur, aslında bir üçüncü başlığı da ortaya çıkarmaktadır. Yazar ve okur arasındaki en temel bağ olan ‘metin’. Bu bağlamda metinlerarası ilişkinin metne ‘yazar, metin ve okur’ olmak üzere üç düzeyde olumlu katkı sunduğu ifade edilebilir:

3.1. Yazar Merkezli Katkı

Metinlerarası aktarımda bulunmanın yazara sağladığı en önemli katkı ‘üretimi ve üretim kalitesini artırma’ya yöneliktir. Yazar, kurmaca eserini oluştururken hem iç hem de dış kaynaklı malzemeden yararlanmaktadır. Fiktif anlatının tıkandığı noktalarda veya yazarın metnine işlerlik kazandırmak için delil toplamak zorunda olduğu hallerde metinlerarası göndermeler sayesinde çözüme gitmek kolaylaşır. Yazar en azından başka metinleri delil göstererek veya onların yapılarına girerek bağlam değiştirme olanağını kullanır ve metnine yeni kazanımlar sağlar. Bunun yanı sıra yazar, metinlerarası alana girmekle önemli bir sorumluluk üstlenmiş olur. Yazar,

²¹ Bkz. Michael Worton ve Judith Still, (1990). *Intertextuality: Theories and Practices*, Manchester and New York: Manchester University Press, s.3-5.

bu alana girdiği zaman etkilendiği malzemeyi bir şekilde dönüştürmek durumundadır. İster metinlerarası aktarımı doğrudan doğruya göstere isterse bunu metnin satır aralarına serpererek yapsın, her halde yazar yeni bir bağlam elde etmek durumundadır. Aksi halde yazar ya intihalle ya da kolaylıkla suçlanacaktır. Bu durumda yazarın kendi metni için doğru seçimler yapması ve yaptığı seçimleri -eğer doğruysa- metnin özgünlüğüne ve orijinalliğine yarayacak şekilde kullanması önem arz eder. Diğer bir deyişle yazarın yeni bir bağlam elde etmesi gerekir. Bir tür yazarlık eğitimi de içeren bu süreç, yazarın metnini daha dikkatli bir şekilde oluşturmasını ve zihinsel yönden hazır bulunuşluğunu sağlamaktadır.

3.2. Metin Merkezli Katkı

Yazarın kazanımlarıyla doğru orantılı olarak metin hem tematik düzeyde hem de göstergesel ve göndergesel düzeyde gelişme gösterir. Metnin işaret noktaları artar ve metin 'sığ metin' olma tehlikesini bir nebze bertaraf eder. Metinlerarası ilişki, metinlerin canlılık ve süreklilik kazanmasını sağlar. Başka bir deyişle, metinleri yaşayan/yaşatılan bir varlık haline getirir. Bu canlılık hali iki şekilde düşünülebilir; ilki, farklı metinlerle edebî donanımı artırılmış ana metin, ikincisi ise ana metinde konu bağlamında kendisine yer verilmiş ikincil metinler.

Her metin, bağlamı defalarca dönüşerek başka metinlerde kendisine yer bulma potansiyeli kazanan 'doğurgan metinler'e dönüşme imkânı elde eder. Metnin bu canlılığını Kristeva *metin alıntılar mozaigi, diğer metinlerin birleşimi ve dönüştürülmesidir* sözleriyle ifade eder.²² Bir metnin yazıldıktan sonraki farklı dönemlerde hangi farklı bağlamlara girdiğinin saptanabilmesi açısından metinlerarası ilişki önem arz etmektedir. Söz gelimi Madam Bovary romanının kendinden sonra gelen birçok romanda ya tematik ya kurgusal ya da eleştirel bağlamda kendisini ortaya koyuyor olması, bu ana metnin yazımından sonra etkilediği tüm romanlardaki aktarım malzemesinin hangi süreçlerden geçerek yeni bir boyutta karşımıza çıktığının tespiti açısından önemlidir. Bu doğrultuda söz gelimi Halit Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu romanında Madam Bovary ile olan metinlerarası ilişkinin seyri, metinlerin kat ettikleri aşama konusunda önemli ipucu verir. Bu doğrultuda metinlerarası ilişkinin metne kattığı diğer bir avantaj da bazı metin/yazar ekollerinin oluşumuna imkân tanınmasıdır. Yine Madam Bovary romanından örnek verilecek olursa bu roman kendinden sonra gelen birçok romanla farklı bağlamda metinlerarası ilişki kurduğu için kimi eleştirmenlerce *Bovarizm* adı verilen metin ekolünün çıkışına zemin hazırlamıştır. Yine benzer şekilde polisiye roman türünde önemli eserler veren Agatha Christie'nin romanları, birçok edebiyatın polisiye roman türünde etkin bir metinlerarası ilişki malzemesi olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı romanının 'tutunamama' eksenini etrafında oluşturduğu yoğun baskı dolayısıyla hem fiktif bağlamda hem de eleştirel bağlamda birçok 'Tutunamayanlar' eksenli metin üretimine aracı olduğu söylenebilir. Kısacası

²² Julia Kristeva, (1980). *Word, Dialogue, and Novel*, Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art, New York: Ed. Leon S. Roudiez, Columbia UP, s.66.

metinlerin son bulmayan alışverişleri ortak çatı altındaki farklı metinlerin oluşumuna kapı aralamaktadır.

3.3. Okur Merkezli Katkı

Metinlerarası aktarımın en fazla katkı sunduğu unsur hiç şüphesiz okurdur. Okur daha önce de belirtildiği üzere, metinlerarasılığın fark edeni ve yorumlayıcı olarak, aktif rol oynamaktadır. Hem yazarın hem metnin alımlayıcısı pozisyonundaki okur, alımlama estetiği kavramının en önemli savunucusu Jauß tarafından da oldukça önemli bir noktaya oturtulmuştur.

*Yazar, eser ve alımlayıcı üçgeninde sonuncusu sadece pasif bir parça, salt reaksiyonlar zinciri değil; aksine o, tekrar bir tarih oluşturucu enerjidir. Edebî eserin tarihsel yaşamı, alımlayıcılarının aktif katılımı olmaksızın düşünülemez.*²³

Jauß’un da ifade ettiği üzere etkin bir role sahip olan okur, metinlerarası ilişki sayesinde, okuma edimini belli bir olgunluğa erişirme zorunluluğuna düşer. Çünkü muhatap olduğu metni etkin biçimde tanıyabilmesi için metnin ayrıntılarını bilmek zorundadır. Bu zorunluluk ideal okurun nasıl olması gerektiği sorusunu doğurur. Ulrich Broich’e göre *ideal okur yalnızca yazarın işaret ettiği ikincil metni anlayan değil, aynı zamanda yazarın bu metni metnine neden dâhil ettiğini kavrayandır.*²⁴

Metinlerarası aktarımların çoğu da metnin satır aralarına serpiştirilmiş görüntüler halindedir. Özellikle parodi ve pastiş gibi ayırt edici ilişkileri saptamak etkin bir okuma süreci gerektirmektedir. Okurun aktif bir rol üstlendiği bu süreci Tefvik Ekiz şu şekilde yorumlamaktadır:

*Metinlerin öncel metinlerle oluşturdukları ikinci türden ilişki ise, kapalı ya da örtük ilişki olarak nitelendirebileceğimiz, daha çok okuru ön plâna çıkaran, onu aktif kılan, anlam üretmeye zorlayan bir ilişkidir. Özellikle bu yönüyle, yani alımlayıcının (okurun) kurmacaya dâhil edilmesi, bir başka deyişle kurmacanın kurmacası (metafiktion) olması, postmodern edebiyatın yaygın olarak başvurduğu yöntemlerden bir tanesidir. Biraz daha açacak olursak; yazar öncel bir metinle (Prätex) bir ilişki kurar. Bu ilişki açık bir ilişki olduğunda, yani birebir örtüşürülebildiğinde sorun yoktur. Ancak okurun aktif kılındığı kapalı ya da örtük ilişkide kurulan ilişki, alıntılama, anıştırma, yansılama, öykünme, çeviri, aşırma vb. metinlerarası yöntemlerden biri aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Bu ilişki bir anlamda bilinçli olarak alımlayıcıya farkettilir, sezdirilir. Alımlayıcı, donanımı oranında iz sürmeye, dolayısıyla anlam üretmeye yönlendirilmiş olur.*²⁵

²³ Hans Robert Jauß, (1970). *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt: Suhrkamp Verlag, s.3.

²⁴ Ulrich Roich, (1997). *Intertextuality, International Postmodernism: Theory and Literary Practice*, Haz., H.Bertens-D.Fokkema, Amsterdam: John Benjaming Publishing, s.250.

²⁵ Tefvik Ekiz, (2007). *Alımlama Estetiği mi, Metinlerarasılık mı?*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47/2, s.124-125.

Metinde açıkça görülen ancak farklı bağlamlardan alıntılama sonucu yapılan *montaj, kolaj, brikolaj* gibi uygulamalar da yine alt yapısı sağlam ve duyarlı bir okura ihtiyaç duymaktadır. Metinlerarasılığı fark eden okurun ayrıca bağlam yenilenmesini de alımlaması ve eski bağlamla yeni bağlam arasındaki dönüşümün yazınsal belleğini hesaba katması gerekmektedir. Tüm bu süreçler dikkatli, duyarlı ve entelektüel okurun varlığına işaret etmektedir. Okurun gerek okuduğu metindeki özel bir aktarım nesnesini gerekse de yaygın olarak edebiyatlarda görülen ortak göstergeleri algılayabilmesi de buna bağlıdır. Örneğin roman karakterlerinin adlandırılması konusuna eğilen bir okurun okuduğu romanlardaki tek harfle belirtilen isimsiz karakterleri kavrayış tarzını ele alalım. Dünya Edebiyatı'nda Franz Kafka'dan, Albert Camus'a önemli bir kullanım alanı kazanan bu uygulama Türk Edebiyatı'nda da Orhan Pamuk Oğuz Atay ve Yusuf Atılgan gibi isimlerde yaşam alanı bulmuştur. Okurun romanlardaki bu tip -K., C., vb.- karakter adlandırmalarını ve bu adlandırmanın hangi metinde nasıl bir bağlamda kullanıldığını bilebilmesi için öncelikle ana hatlarıyla bu durumdan haberdar olması gerekir. Sonrasında bu adlandırmayı kullanan yazarların metinlerdeki ayırımları tespit edebilen okur, bulduğu ortak paydaları ve özgünlüğü sağlayan kopma noktalarını belirleyerek çok yönlü bir okuma gerçekleştirmiş olur.

Anlaşılacağı üzere, yazar, metin ve okur uyumu içerisinde oluşturulmuş bir metinlerarası ilişkiler ürünü metin, hak ettiği alımlama ve yorumlama sürecinde bir takım oyununu çağırır. Yazarın metne, metnin ise okura katkısı düşünüldüğünde araştırmacıdakolektif bir çalışma olduğu hissi uyanır.

4. POSTMODERN SÖYLEMDE METİNLERARASILIK

Metinlerarası ilişki, daha önce ifade edildiği gibi gerek kuramsal belirleyicileri gerekse de kökensel zorunluluğu nedeniyle -bilinçli veya bilinçsiz- edebiyatın hemen her türünde ve söyleminde kendisini gösterebilmektedir. Herhangi bir olgunun, bir alanın farklı dönemlerindeki farklı yapısal bölümlerin tamamında örneklem gösteriyor olması araştırmacının dikkatini çeken bir ayrıntıdır. Metinlerarası ilişki de sözün ve yazının ilk anından itibaren önemini koruyan ve her edebi söylemin kendisinden vazgeçemediği bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Hem klasik metinlerin hem modern metinlerin hem de postmodern metinlerin metinlerarası ilişkiye sık sık başvuruyor olması metinlerarası ilişki ile edebi metinlerin üretim mekanizması arasında ciddi bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak postmodern söylemin metinlerarası ilişkiyle olan sıkı bağlantısı diğer ilişkilere oranla daha kesin, bağıntılı ve yoğundur. Bu gerçek metinlerarasılık kuramının sadece postmodern dönemle bir arada anılmasını gerektirmez. Bilakis, postmodern öncesi dönemde de varlığının araştırılıp çalışılmasına kapı aralar. Nitekim alanın uzmanlarından Ulrich Broich, *klasik edebiyat ürünlerinde de günümüzde metinlerarasılık kuramından sıklıkla faydalanan Laurence Sterne kadar faydalanmış olan isimlerin varlığına*

*dikkat çeker. Bununla birlikte postmodern dönemde kullanılma şekli ile eskiden kullanılma şeklini okurların ayırt edebileceğini*²⁶ de ifade ederek, süreç içerisinde kuramın nasıl bir gelişim gösterdiğine de ışık tutar.

Postmodern metinlerin nitelikleri ve hangi metinlerin postmodern veya postmodernist olduğu yönündeki sorular edebiyat kuramcılarının önemli gündem maddelerindedir. Buna ek olarak postmodern söylemin bazı araçlarının modern metinlerde de ciddi biçimde yer alması özellikle roman türü açısından çoğu zaman ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır. Şu kadar var ki, postmodern metinlerin özellikle söylem açısından diğer metinlerden ayrıldığı ve bu doğrultuda roman türünün belli başlı unsurlarının da değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Özellikle klasik ve sonrasında modern metinlerde de konumunu kaybetmeyen zaman, mekân, olay örgüsü ve karakter oluşturma yöntemleri postmodern metinlerde anlamlarını yitirmiş ve statik olan birçok unsur belirsiz, iç içe geçmiş bir hâl almıştır. Bu durum, romanın ne anlattığının veya ne olduğunun belirsiz olduğuna cevap değil tam aksine romanın çok yönlü göndermelere imkân tanıdığına vurgu yapmaktadır. İşte metinlerarası ilişki tam bu noktada postmodern söylemin en önemli kullanım araçlarından biri olmaktadır. Çünkü anlam üretiminde sınır tanımayan, belli bir uydurulmuşluk kalıbını kabul etmeyen ve rotasını en baştan belirlememiş olan postmodern söylem, kendisine bu imkânı tanıyacak olan metinlerarası ilişkiyi benimsemiştir. Anthony McGowan bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: *Postmodernizm, anlam oyununun sonsuz olduğu, her şeyin uyduğu, aşırı bir metinler arasılık nosyonunu kucaklar.*²⁷

Gerçekten de postmodernist söylemi barındıran metinler belli bir anlamı veya anlam çizgisini ortaya koymaya çalışmazlar.²⁸ Anlam böyle metinlerde tamamen yanlışlanabilir ironik yapılara dönüşmüştür. Böylece modern metnin bazı dayatmalarının postmodern metinde anlamı kalmaz. Nitekim Oğuz Cebeci de, postmodern romanın metinlerarasılıkla, pastişle ve diğer ‘düzayak’ metinlerden aldıklarıyla modern metnin önündeki engelleri kaldırdığını ifade eder.²⁹ Yine aynı şekilde Dilek Doltaş da, postmodern metnin, metinlerarası göndermelerle, parodi ve pastişle mimesisin oluşturduğu beklenti ve varsayımları aşmaya çalıştığını belirtir.³⁰ Tüm bunlar gösteriyor ki metinlerarasılık ve onun bileşimi olan uygulamalar (parodi, pastiş, kolaj vb.) modern metnin postmodern metne evrilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Metinlerarasılık, postmodern metinlerin dinamikleriyle doğrudan ilişki kurması ve metnin dizgesel yapısını da doğrulaması bakımından dikkat çekmektedir.

²⁶ Ulrich Roich, (1997). s.250.

²⁷ Stuart Sim, (2006). *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Ankara: s.337.

²⁸ Bu hususta *postmodernizm*’in de anlamlandırma problemi yaşadığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Timur, (1999). *Tanımı Yapılamayan Postmodernizm*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, s.319-323.

²⁹ Oğuz Cebeci, (2010). *Modernizm ve Postmodernizm Edebiyatın Dünü ve Yarını*, İstanbul: Can Yay., s.139-140.

³⁰ Dilek Doltaş, (1999). *Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar*, İstanbul: Telos Yay., s.148.

Nitekim postmodern metinlerarasılığın yapıbozumcu olduğunu ifade eden Ulrich Roich bu hususu doğrulamaktadır. Derrida'nın yapıbozum (deconstruction) teorisi, metnin kayıtlarının ve dayanaklarının yerinden edilmesi, metne dair tüm ön yargı ve sonraki tutucu değerlendirme ve takdirlerin kaldırılmasını öngörür. *Derrida gösterenin parçalanmasını önerir, parçaladığı metinleri tekrar birleştirmez.*³¹ Bir metnin içsel farklılıklarını gösteren, yapısındaki zayıflıkları ortaya koyan veya metnin dil mantığının ve yazarın iddialarının ne denli farklılaştığını ve kendi içinde ulaştığı eşitsizlik ve tutarsızlığı ortaya koymayı amaçlar.³² Yapısökümün metni alışıldık okuma ve yorumlama yöntemlerinden uzaklaştırarak farklı bir bakış açısı sunan yönü onu hep karmaşık bir okuma biçimi olarak sunmuştur. Yapısöküm, metnin kendi içindeki mantıksal yapısını sorgular ve metnin kendi içindeki gösterenlerin tükendiği anda metinlerarasılığın devreye girdiğini savunur:

*“Yapısökümcüler, metin kendi ötesinde bir şeye göndermede bulunuyorsa eğer, bu göndermenin önü sonu başka bir metine gönderme olacağını söyleme eğilimindedirler. Tıpkı göstergelerin başka göstergelere göndermesi gibi metinler de başka metinlere gönderirler. Yapısökümcüler belli bir kesişme noktasını imleyen, durmaksızın genişleyen böylesi bir ağı metinlerarasındalık diye adlandırırlar. Metne ilişkin yorumların sürekli çoğalması söz konusudur burada.”*³³

Metne ilişkin sürekli çoğalan yorumlar belirli noktadan sonra yazarın diskalifiye edilmesi ile neticelenir. Yazarın tesadüfen üretmiş olduğu bir metin ya yapısökümle ya da diğer postmodern okumalarla merkezsizleştirilir. İşte postmodern metinlerarası söylem, metnin, yazarın ölümü dâhil³⁴ anlamsal genişlemeye ve anlam aktarımına yön veren bir yapıya kavuşmasını sağlar. Yazarın ölümünü bir bakıma edebiyatta gizli olanın ve son sözün varlığına karşı çıkışla ilgilendiren Barthes, sözün bir tür serbest bırakılmışlığına işaret eder.³⁵ ‘Metinlerarasılık denizi’ kavramını kullanan Butler de, tüm metinlerin bu denizde yüzmek için serbest bırakıldığını ifade eder.³⁶ Postmodern söylemin, metinlerdeki liberalizmi sağlayabilmesi için ‘metinlerarasılık denizi’nde boy göstermesi teknik bir zorunluluk gibi görünmektedir. Bunun için yazarını kendi eliyle diskalifiye eden postmodern söylem, yüzlerce yazarın metinlerinin serbest piyasa ekonomisine benzer şekilde girift olmasından teorik güç almaktadır. Edebiyat eserinin üretim sürecinden bahseden Niall Lucy de,

³¹ Hilmi Uçan, (2003). *Edebiyat Bilimi ve Eleştiri*, Ankara: Hece Yay., s.49.

³² Bkz. Sim, *a.g.e.*, s.406-407.

³³ Madan Sarup, (2010). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm Eleştirel Bir Giriş* (Çev. Abdülbaki Güçlü), İstanbul: Kırk Gece Yay., s.82.

³⁴ ‘Yazarın ölümü’ kavramı özellikle postyapısalcı çevrelerin sık olarak kullandığı bir terimdir. Metnin sonucunun ve metnin ulaştığı noktanın yazar tarafından belirlenmediğini savunan bu görüş, okuma sürecinin etkinliğine vurgu yapar. Alımlama estetiğiyle de ilişkili olan bu görüş son dönemde postmodern edebiyat söyleminde oldukça tartışılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sim, *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, s.407.

³⁵ Christopher Butler, (2002). *Postmodernism A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, s.24.

³⁶ Age., s.24.

metnin, yazarın kendi denetimi dışındaki güçlerce üretildiği şeklindeki savını postmodern edebiyat kuramına dayandırır.³⁷ Kısacası yazarının eliyle güçlenen postmodern söylem, yeni bir otorite merkezi olmaması için yine yazarını ikinci plana atmıştır. Daha sonra okur konusunda da bunu deneyen postmodern söylem, hiçbir şeyin merkeze oturma lüksünün olmadığı, ‘sürekli merkezsizlik devinimi’ sergileyen bir görüntü içerisindedir.

Yazarın çoğunlukla devre dışı bırakıldığı bir sistemde onun yerini okur almıştır. Okur değişen eleştiri yörüngelerinin ışığında odak noktası haline gelir.

Yazarın ölümü bir bakıma okurun doğuşuna zemin hazırlar. Gilbert Adair’in deyimiyle *Artık otoriter bir yazarın yargısına boyun eğmek zorunda değiliz.*³⁸

Rosenau, postmodern okurun yücelmesine ilişkin şunları söyler:

*“Post-modern okur sahnenin merkezine yerleşir ve daha önce eşi görülmemiş bir özerklik kazanır. Okur artık eğlendirilmesi ya da bir şeyler öğretilmesi gereken pasif bir özne değildir. Ona hiçbir sonuç yaratmadan ya da sorumluluk almadan metne istediği anlamı atfetme özgürlüğü verilmiştir. Ama post-modernistlerin derdi okuru yeni bir otorite merkezi kalmak değildir.”*³⁹

Yazar-okur ikileminde kalan, yazarı dışlayan, ama aynı zamanda okuru otorite bir merkez yapmak istemeyen postmodern söylem, metinlerarasılığın katkısıyla metin-yazar dengesini korumuştur. Okurun eline geniş eleştiri imkânları veren postmodern söylem, metinlerarasılığı çoğunlukla bilinçli şekilde sistemleştiren yazara da muhtaç durumunda kalmıştır.

SONUÇ

Uygulama düzeyinde asırlardır kullanılagelen, yarım asırdan daha uzun bir süredir ise edebiyat teorileri içerisinde ‘metinlerarasılık’ adıyla yer alan söz konusu kuram, günümüzde hala anlamlandırma karmaşası içerisindedir. Bu karmaşa, kuramın uygulamasının eskiye; teorisinin ise yeniye dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bu husustan dolayı postmodern dönemle anılması yanlış bir algıdır. Günümüzdeki anlamı ile postmodern dönemde daha geniş bir kullanım alanı bulmuş olmakla birlikte klasik dönemde de varlığı göz ardı edilmemelidir. Kuramın eskiye dayanan varlığını örneklemelerde gün yüzüne çıkarmak yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Metinlerarasılık, en genel manada bir metnin başka bir metnin bünyesinde yer alması manasına gelir. Çeşitli şekillerde ve amaçla kullanılan bu uygulama, kullanılma

³⁷ Niall Lucy, (2003). *Postmodern Edebiyat Kuramı Giriş*(Çev. Aslıhan Aksoy), İstanbul: Ayrıntı Yay., s.20.

³⁸ Gilbert Adair, (1993). *Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar* (Çev. Nazım Dikbaş), İstanbul: İletişim Yay., s.37.

³⁹ Pauline Marie Rosenau, (2004). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri* (Çev. Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yay., s.56.

amacına göre şekil alır. Bu bağlamda, planlanmamış ve bilinçli olmak üzere iki başlık altında incelenen metinlerarasılığın iki farklı amaçla başvurulan bir yöntem olduğu saptanmıştır. Metne derinlik ve zenginlik kazandırmakla birlikte, hem yazar hem de okur için önem arz eder. Yazara, metne ve okura diğer metinlere nazaran daha fazla sorumluluk yükleyen metinlerarasılığın, kapsamlı bir okuma ardalanı gerektirdiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle metni ve okuru daha donanımlı kılma durumu söz konusu olmuştur. Kuramın anlamlandırılmasına ve etki alanına ışık tutmayı hedefleyen bu çalışma, en temelde kronolojik geçmişine değinmiştir. Bu bağlamda ne kadar eskiye dayandığı ve günümüze kadar hangi noktalarda değişiklik gösterdiği irdelenmiştir. Bununla birlikte metinlerarasılığın ne amaçla ve ne şekilde kullanıldığı, okura yazara ve metne ne gibi kazanımları olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca metinlerarasılık kavramının genel çerçevesine ve sınırlarına ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

- Abrams, Meyer Howard (1999). *A Glossart of Literary Terms*, Seventh Edition, USA.
- Adair, Gilbert (1993). *Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar* (Çev. Nazım Dikbaş), İletişim Yay., İstanbul.
- Akalın, Şükrü Haluk (2011). *Türkçe Sözlük- metinlerarasılık* mad., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aktulum, Kubilay(2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Aktulum, Kubilay(1999). *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yay., Ankara.
- Allen, Graham(2000). *Intertextuality*, London and New York, Routledge.
- Arak, Hüseyin(2012). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi: Komparistiğin El Kitabı*, Hacettepe Yay., Ankara.
- Beaugrande, Robert Alain de und Dressler, Wolfgang Ulrich(1981) *Einführung in die Textlinguistic*, Niemeyer, Germany.
- Bloom, Harold (2008). *Etkilenme Endişesi*, Metis eleştiri, İstanbul.
- Butler, Cristopher (2002). *Postmodernism A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York.
- Cebeci, Oğuz (2010). *Modernizm ve Postmodernizm Edebiyatın Dünü ve Yarını*, Can Yay., İstanbul.
- Cevizci, Ahmet (2010). *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul.
- Doltaş, Dilek (1999). *Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar*, Telos Yay., İstanbul.

- Eagleton, Terry (1990). *Edebiyat Kuramı* (Çev. Esen Tarım), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Ekiz, Tefvik (2007). *Alımlama Estetiği mi, Metinlerarasılık mı?*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47/2, , s.119-127.
- Göktürk, Akşit (2010). *Okuma Uğraşı*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Jauß, Hans Robert (1970). *Literaturgeschichte als Provokation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt.
- Korkmaz, Ferhat (2017). *Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma*, Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, Yıl:3, s.71-88.
- Kristeva, Julia (1972). *Bachtin, das Wort der Dialog und der Roman*, Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven, Bd.3, Athenäum, Frankfurt.
- Kristeva, Julia (1980). ‘*Word, Dialogue, and Novel*’ Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art, Ed. Leon S. Roudiez, New York, Columbia UP.
- Kutluer, İlhan (2005). ‘İbn-i Tufeyl’ *İslam Ansiklopedisi*, TDV, Cilt 20, İstanbul, s.418-425.
- Lucy, Niall (2003). *Postmodern Edebiyat Kuramı Giriş*(Çev. Aslıhan Aksoy), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Ögeyik, Muhlise Coşkun (2008). *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*, Anı Yay., Ankara.
- Özay, Yeliz, (2007). *Metinlerarası İlişkilerde Sözlü Yapıtların Ve Sanatçıların Konumu Üzerine*, Milli Folklor, Yıl:19, Sayı: 75, s.164-173.
- Roich, Ulrich (1997). *Intertextuality*, Haz. H.Bertens-D.Fokkema, *International Postmodernism: Theory and Literary Practice*, John Benjaming Publishing, Amsterdam.
- Rosenau, Pauline Marie (2004). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri* (Çev. Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sarup, Madan (2010). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm Eleştirel Bir Giriş* (Çev. Abdülbaki Güçlü), Kırk Gece Yay., İstanbul.
- Sim, Stuart (2006). *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü* (Çev. M. Erkan-A.Utku), Ebabel Yay., Ankara.
- Timur, Kemal (1999). *Tanımı Yapılamayan Postmodernizm*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, s.319-323.
- Todorov, Tzvetan (2008). *Poetikaya Giriş* (Çev. Kaya Şahin), Metis Yay., İstanbul.
- Todorov, Tzvetan (2005). *Yazın Kuramı Rus Biçimcilerinin Metinleri* (Çev. M. Rifat-S. Rifat), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Uçan, Hilmi (2003).*Edebiyat Bilimi ve Eleştiri*, Hece Yay., Ankara.

Worton, Michael ve Still, Judith (1990). *Intertextuality: Theories and Practices*, Manchester University Press, Manchester and New York